

The background of the cover features a large, vibrant green leaf with detailed vein patterns, positioned in the upper half. Below the leaf, a blue background shows concentric ripples from a water droplet, suggesting freshness and environmental care. The text is overlaid on this background in a bold, white, serif font with a slight drop shadow.

О.Є.ВИСОЦЬКА

**ОСВІТА
ДЛЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ**

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

О.Є.ВИСОЦЬКА

ОСВІТА
ДЛЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ

Дніпропетровськ
«Роял Принт»
2011

УДК 37(082)
ББК 74.05я43
В 53

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної
освіти
(протокол № 1 від 17 січня 2011 р.)*

Рецензенти:

Окороков В.Б. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Дніпропетровського національного університету;

Пронякін В.І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національної металургійної академії України

Висоцька О. Є.

В 53 Освіта для сталого розвитку [Текст]: науково-методичний посібник / О. Є. Висоцька. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2011. – 200 с.

Науково-методичний посібник покликаний сприяти формуванню знань про сутність, зміст, методи та технології випереджаючої освіти для сталого розвитку.

Для вчителів, науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та всіх, хто цікавиться проблемами та напрямками сучасної освіти.

ББК 74.05я43

© Висоцька О. Є., 2011

ЗМІСТ

Передмова	5
Частина 1. Ідеї сталого розвитку: історія та сучасність	6
1. Історія виникнення та сутність проблематики сталого розвитку	6
2. Характер реалізації стратегії сталого розвитку в Україні	19
Частина 2. Сталий розвиток та освіта	29
1. Соціокультурні передумови виникнення концепції освіти для сталого розвитку	29
2. Зміст концепції освіти для сталого розвитку	43
Частина 3. Випереджаюча освіта для сталого розвитку як ключовий напрямок сучасної освіти.	50
1. Випереджаюча освіта: передумови виникнення та шляхи реалізації	50
2. Методи та принципи випереджаючої освіти для сталого розвитку	56
Частина 4. Роль екологічної освіти у межах випереджаючої освіти для сталого розвитку	68
1. Екологічний світогляд та екологічна культура у контексті реалізації принципів сталого розвитку	68
2. Шляхи формування екологічної компетентності особистості (моделі та технології)	88
Частина 5. Соціокультурний зміст освіти для сталого розвитку	105
1. Моделювання європейських цінностей на засадах сталого розвитку. Освіта для демократії та громадянська освіта	105
2. Духовні цінності та освіта. Етика толерантності у полікультурному світі	127

Частина 6. Нові орієнтири економічної освіти на засадах сталого розвитку	148
1. Стандарти якісного життя як умова сталого розвитку	148
2. Формування екозбалансованих споживчих цінностей.	155
Частина 7. Медіаосвіта як чинник випереджаючої освіти для сталого розвитку	164
1. Масмедіа та їхня роль у житті суспільства початку ХХІ століття.	164
2. Медіаграмотність та критичне мислення як умови формування світогляду сучасної людини	175
Етапи експериментальної діяльності за проектом: «Випереджаюча освіта для сталого розвитку»	183
Словник	185

ПЕРЕДМОВА

На початку ХХІ століття головним стратегічним завданням всієї світової спільноти є забезпечення стабільного та ефективного існування сучасної цивілізації на засадах цілісності природного оточення, економічної життєздатності та соціальної справедливості для нинішніх і майбутніх поколінь. Вирішення цих питань стало можливим із впровадженням у зміст соціальної та освітньої політики стратегії сталого розвитку.

Вирішальне значення для безпечного (тобто, стабільного, сталого) розвитку сьогодні надається сучасній освіті, яка виконує роль випереджаючого чинника реалізації необхідних суспільних змін. За рішенням Ради ЮНЕСКО з 1 січня 2005 року оголошено проведення Десятиріччя освіти для сталого розвитку. У березні 2005 року Україна стала однією з 55-ти країн, які підписали документ ООН «Стратегія освіти для сталого розвитку». Цей документ визначає основні підходи до впровадження стратегії сталого розвитку в освіту і виховання, залучення до цієї роботи працівників освіти та інших фахівців. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634 було затверджено «Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки», складовими якої є системна перебудова вітчизняної освіти на засадах сталого розвитку.

Становлення випереджаючої освіти для сталого розвитку потребує нової педагогічної культури та мислення, нових педагогічних моделей, нового педагогічного змісту. Сучасна школа покликана забезпечити досягнення таких освітніх результатів, які б відповідали цілям розвитку особистості й сучасним вимогам суспільства. Найголовнішими серед них є формування усталених моделей поведінки людини, зміна її ціннісних пріоритетів у бік соціально-відповідальних, екологічно та гуманістично-орієнтованих форм взаємодії із природним та соціальним оточенням.

Головна мета цієї книги:

Навчити педагогів забезпечувати процес переходу навчальних закладів на засади випереджаючої освіти для сталого розвитку, впроваджувати ідеї та принципи сталого розвитку, технології випереджаючої освіти у зміст навчальної діяльності, застосовувати новітні педагогічні технології гумано- та екоцентричного характеру, проектувати інтегративні уроки, курси та програми з випереджаючої освіти для сталого розвитку.

ЧАСТИНА 1

ІДЕЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

1. Історія виникнення та сутність проблематики сталого розвитку

Як виникла ідея сталого розвитку? Значення стратегії сталого розвитку для подальшого існування людства

Наприкінці ХХ століття нарощення економічної складової життя людства стало руйнівною силою для біосфери та людини. Очевидною виявилася необхідність формування збалансованої моделі розвитку цивілізації, яка б була безпечною для навколишнього середовища. Спробою реалізації подібних уявлень виступає стратегія сталого розвитку, яка є на сьогодні провідною стратегією соціально-економічного розвитку людства загалом.

Стратегія сталого розвитку стала результатом екологізації наукових знань, а також їхнього пристосування до соціально-економічних потреб людства, що розпочалися вже у 70-тих роках ХХ століття, коли були створені такі неурядові наукові організації з вивчення глобальних процесів на Землі як **Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень**, **Римський клуб**, **Міжнародний інститут системного аналізу** тощо.

Проведення у **1972 році** у Стокгольмі Конференції ООН та створення **Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)** визначило процес включення міжнародного співтовариства на державному рівні у процес вирішення екологічних проблем. Почала розвиватися екологічна політика і дипломатія, право з навколишнього середовища та захисту природи тощо.

У 80-ті роки з'являються концепції *екорозвитку*, тобто *розвитку без руйнування, сталого розвитку екосистем*. Всесвітня стратегія охорони природи, що була прийнята у 1980 році, вперше містила поняття сталого розвитку. У **1987 році** у доповіді «**Наше спільне майбутнє**» Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку йшла мова про необхідність сталого розвитку, при якому «*задоволення потреб*

сьогоднішнього часу не підриває здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби». Це визначення сталого розвитку є на сьогодні найбільш розповсюдженим.

У доповіді **Всесвітнього союзу охорони природи «Турбота про планету Земля – Стратегія сталого життя»**, яка була опублікована у **1991 році**, зазначається, що розвиток повинен базуватися на збереженні живої природи, захисті розмаїтості природних систем, від яких залежить життя біологічних видів. Для цього необхідно зберігати системи життєзабезпечення та забезпечити стале використання природних ресурсів.

У червні **1992 року** у Ріо-де-Жанейро відбулася **Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку**, на якій було прийнято рішення про зміну курсу розвитку світового співтовариства у напрямку його сталого розвитку (**«Програма 21»**). **Серед головних глобальних проблем, які були названі:** зміна клімату в результаті викидів парникових газів, нестача прісної води та її забруднення, зникнення лісів та опустелювання, скорочення біорізномайття, зростання чисельності населення (та його міграція), необхідність знищення відходів, забруднення повітря, деградація ґрунтів та екосистем, хімічне та радіоактивне забруднення, урбанізація, вичерпання природних ресурсів, порушення біогеохімічних циклів, розповсюдження та поява нових захворювань тощо.

При збереженні стихійного (неусталеного) розвитку цивілізації кожна з названих проблем може призвести до загибелі людства і біосфери, посиленню кризових явищ та катастроф. *Перехід до нової моделі (стратегії) сталого розвитку став природньою реакцією світового співтовариства на сучасні глобальні проблеми.* Людство зіткнулося із загостренням суперечностей між своїми зрослими потребами та нездатністю біосфери забезпечити їх, не руйнуючись. При цьому ставиться під загрозу не тільки задоволення життєво важливих потреб та інтересів майбутніх поколінь людей, а й сама можливість їхнього існування. Виникла потреба подолати ці суперечності шляхом переходу до такого цивілізаційного розвитку, який не руйнує своєї природної основи, гарантує людству можливість виживання та подальшого сталого розвитку.

У **1997 р.** відбулася **конференція в Кіото**, на якій був підписаний документ (так званий **Кіотський протокол**), що передбачав формування ринкових механізмів регулювання викидів парникових газів шляхом торгівлі квотами.

Всесвітній саміт ООН зі сталого розвитку (міжурядовий, неурядовий та науковий форум) у Йоганензбурзі у **2002 році** підтвердив прихильність всього світового співтовариства ідеям сталого розвитку для довгострокового задоволення основних людських потреб при збереженні систем життєзабезпечення планети Земля.

У грудні 2002 року *Генеральною Асамблеєю* була прийнята *Резолюція «Про Декаду ООН з освіти для сталого розвитку, починаючи з 1 січня 2005 року» (2005–2014)*, яка була підтримана більшістю країн світу, у тому числі, й Україною.

Постановою Кабінету Міністрів України за № 634 затверджено **Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку**, складовими якої є системна перебудова вітчизняної освіти на засадах сталого розвитку.

17-18 березня 2005 року у м. Вільнюсі на Нараді високого рівня представників міністерств охорони навколишнього середовища і освіти прийнято *Стратегію Європейської Економічної Комісії ООН для освіти в інтересах сталого розвитку і оголошено десятиліття освіти для сталого розвитку, починаючи з 2005 року*. Серед основних завдань Стратегії визначено засвоєння педагогами знань, що дозволяють включати питання сталого розвитку у предмети, які вони викладають.

Таким чином, головна причина виникнення освіти в інтересах сталого розвитку – усвідомлення необхідності змін в освіті з метою забезпечення подальшого розвитку суспільства.

Основні поняття стратегії сталого розвитку

Ідея сталого розвитку будується на розумінні такого складного явища як **сталість**, що *передбачає здатність системи зберігати довгострокову рівновагу при наявності зовнішніх впливів*. Система знаходиться у стані довгострокової рівноваги, коли всі впливи на неї компенсуються іншими. Подібна рівновага носить також назву **гомеостазу**, тобто *процесу саморегуляції, здатність відкритої системи зберігати рівновагу свого внутрішнього стану шляхом скоординованих реакцій, спрямованих на підтримку динамічної рівноваги*.

Найбільш розповсюдженим сьогодні є поняття сталого розвитку (англ.- *sustainable development*) як **стабільного спрямованого розвитку економічної та соціальної сфер при раціональному використанні екологічних ресурсів**.

Поняття «**сталий розвиток**» (*стабільний, усталений*) отримало

широке розповсюдження після публікації доповіді, підготовленої у 1987 році **Міжнародною комісією з навколишнього середовища та розвитку**.

У російському варіанті цієї доповіді англійський термін *sustainable development* перекладений як «устойчивое развитие», в українському варіанті використовують два поняття **«сталий розвиток»** та **«стійкий розвиток»**. Однак слово *sustainable* має кілька значень: «підтримуваний чи самопідтримуваний», «тривалий, безперервний», «підкріплюваний», «сталий, збалансований», «гармонійний». Вже у 80-ті роки ХХ століття також широко використовувалося близьке поняття **«розвиток без руйнування»** (*development without destruction*), а також **«екорозвиток»** (*ecodevelopment*) як екологічно прийнятний, врівноважений розвиток (зараз його використовують як синонім поняття **«екозбалансований розвиток»**).

У доповіді «Наше спільне майбутнє» зазначається, що **«сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби»**.

Сьогодні поняття сталого розвитку почало розумітися у більш широкому значенні як **будь-яка форма підтримуваного (самопідтримуваного) розвитку тієї чи іншої галузі суспільства, тієї чи іншої сфери життєдіяльності людини**.

Сталий розвиток є моделлю подальшого існування людства, при якому буде зберігатися баланс між господарською діяльністю людини та станом біосфери. При цьому важливими є такі аспекти соціального розвитку як рівноправ'я, підсилення ролі громадськості, розгляд освіти як випереджаючого чинника соціальних змін.

Сталий розвиток у загальнотеоретичному контексті передбачає погодженість економічного, екологічного та соціального аспектів розвитку суспільства, що сприяє забезпеченню високого рівня якості життя людини.

В основі поняття сталості ідея стриманості та контролю науко-технічних досягнень людської цивілізації, приведення їх у відповідність екологічним вимогам, а також морально-етичним принципам гуманізму, соціальної справедливості, прав людини.

Експерти Всесвітнього банку визначили сталий розвиток як *процес керування сукупністю активів, спрямований на збереження та розширення потенційних людських можливостей*. Під активами розуміється природний і людський матеріальний та інтелектуальний

капітал. Щоб залишатися усталеним, розвиток повинен забезпечувати збільшення чи, принаймні, відсутність зменшення всіх вказаних активів (природних ресурсів та людських можливостей). Головним показником сталості, згідно Всесвітньому банку, є «дійсні темпи (норми) збереження» інвестицій у країні (економічна складова сталого розвитку).

Таким чином, поняття сталого розвитку може розглядатися і з точки зору економічної ефективності використання ресурсів, і з точки зору соціальних чинників розподілу благ, і як екологічна складова реалізації будь-якої господарчої діяльності.

Принципи сталого розвитку використовуються також у процесі планування територіальної інфраструктури та містобудування. Відповідна концепція отримала назву **«сталій розвиток територій»** як *забезпечення безпечних та сприятливих умов життєдіяльності людини у процесі містобудування, охорона та раціональне використання природних ресурсів, обмеження негативного впливу на довкілля.*

В останні роки розповсюдженим є поняття **«стале місто»** – місто, в якому досягнення у суспільному, економічному та фізичному розвитку залишаються усталеними. Це поняття розроблене в **«Хартії міст Європи за сталий розвиток»** (Ольборгська хартія, Данія, 27 травня, 1994 р., Європейська конференція зі сталого розвитку). Основною метою цієї хартії є вироблення єдиної стратегії розвитку європейських міст на засадах забезпечення безпеки та високої якості життя при збереженні природного середовища, ресурсного потенціалу та екозбалансованого розвитку економічної та суспільної сфер діяльності городян.

Отже, сталий розвиток – це стратегія соціоприродного розвитку, що забезпечує виживання та безперервний прогрес суспільства і не руйнує навколишнє середовище. Нова стратегія передбачає з'єднання економічної, екологічної та соціальної сфер діяльності.

Чинники, які визначають сталий розвиток суспільства:

- ✓ Екологічний (*вироблення екологічних умов розвитку людства: правові, економічні, політичні, соціокультурні чинники регулювання діяльності людини з точки зору ресурсозбереження та охорони довкілля*)
- ✓ Економічний (*перетворення ринкової системи на засадах екологізації виробництва, переходу до екобезпечного споживання, розвиток альтернативних технологій ресурсозабезпечення, нешкідливих для довкілля та здоров'я людини*)
- ✓ Соціальний (*регулювання соціальних глобальних проблем: демографічних, міграційних, соціальної нерівності, ризиків політичної нестабільності, проблем тероризму, військових протистоянь, забезпечення прав людини та демократичних перетворень у світі*)

Велике значення на формування ідей сталого розвитку мала

діяльність Риського клубу. *Римський клуб* – міжнародна суспільна організація, створена італійським промисловцем Ауреліо Печчеї та генеральним директором з питань науки Олександром Кінгом у 1968 р. Одним із головних завдань цієї організації є вивчення перспектив розвитку біосфери та прогнозування можливих глобальних проблем людства. Найбільш відомі доповіді Римського клубу: «Межі зростання» Д.Медоуза (1972 р.), в якому закладено модель «нульового зростання»; «Людство на роздоріжжі» М.Месаровича та Е.Пестеля (1974 р.), в якому висувається модель «органічного зростання»; «Перегляд світового порядку» Я.Тінберга (1976 р.), в якому висувається модель сталого розвитку світової економіки; «Нема меж навчання» Дж.Боткіна, Е.Ельманжера та М.Маліца (1979 р.), в якому розкривається необхідність перегляду змісту сучасних освітніх систем та визначаються засади концепції випереджаючої освіти як інноваційної та прогностично спрямованої, здатної навчати людину у нових культурних та міжкультурних умовах; «За межами зростання» Е.Пестеля (1987 р.), в якому розширюється ідея «органічного зростання» за рахунок вироблення нової стратегії сталого розвитку світової соціально-політичної системи; «Фактор чотири. Витрат – половину, віддача – подвійна» Е.Вайцзеккера Е.Ловінса (1997р.), в якому висувається ідея економіки без додаткових витрат за рахунок використання сучасних технологій. У 2008 р. Римським клубом розроблено програму «Новий шлях світового розвитку» (A New Path for World Development), в якому розкриваються нові напрямки його діяльності в умовах сучасних геополітичних змін.

Суттєву роль при формуванні ідей сталого розвитку зіграла концепція **органічного зростання**, сформульована у доповіді Римському клубу М.Месаровичем та Е.Пестелем «Людство на роздоріжжі» (1974 р.). Органічне зростання – це процес якісних змін світової системи (на відміну від кількісних, які описувалися Д.Медоузом). Як вважали автори цієї доповіді, існує взаємозалежність світових глобальних проблем – перенаселення, забруднення довкілля, продовольчої, ресурсної кризи тощо. Модель органічного зростання поклала основу ідеї обмеження та регулювання споживання ресурсів за рахунок промислово слабкорозвинутих країн. Сьогодні концепція органічного зростання має велике значення при формуванні концепції сталого розвитку міст та територій більшості Європейських країн.

Основні документи світової співдружності з питань сталого розвитку*

Основні міжнародні документи, які існують у галузі сталого розвитку:

«Світова програма дій Порядок денний на XXI століття», ухвалена на зустрічі «Планета Земля» в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, яка спрямована на впровадження засад сталого розвитку в країнах світу. Документ втілює всесвітню згоду і політичні зобов'язання з питань розвитку та економічного співробітництва. 179 країн (і Україна в тому числі) зобов'язалися діяти у дусі глобального партнерства з метою активізації спільних зусиль задля справедливого задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. З програми випливає, що забезпечення сталого розвитку є насамперед обов'язком національних урядів за принципом спільної, але диференційованої відповідальності, та потребує розроблення національних програм і відповідної політики.

Програма дій з подальшого впровадження Порядку денного на XXI століття», ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН на спеціальній сесії «Планета Земля +5» у 1997 році. В документі наголошується на тому, що досягнення сталого розвитку вимагає узгодження та інтеграції економічних, екологічних та соціальних цілей. Економічний і соціальний розвиток та охорона довкілля є взаємозалежними та взаємодоповнюваними компонентами сталого розвитку. Економічне зростання є необхідною передумовою соціально-економічного розвитку країн і, за врахування принципів рівності, справедливості, соціальних та екологічних чинників, сприяє сталому розвитку.

«План дій, ухвалений на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі» в 2002 році. В Плані дій визначено пріоритети та подальші кроки у напрямку прискореного досягнення цілей та виконання завдань, визначених попередніми документами. У параграфі 111 зазначено про «...необхідність створення і зміцнення системи науки й освіти для сталого розвитку на усіх рівнях з метою обміну знаннями, досвідом і передовою практикою та створення наукового потенціалу». На зібранні було вирішено рекомендувати Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй проголосити, починаючи з 2005 року, десятиліття освіти для сталого розвитку» (параграф 125 d). Відповідно до цієї

*Підліснюк В., Рудик І., Кириленко В., Вишеньська І., Маслюківська О. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник / За ред. В.Підліснюк – К.: видавництво СПД «Ковальчук», 2005.

рекомендації Генеральна Асамблея ООН на 57-й сесії у вересні 2002 року доручила ЮНЕСКО бути головним агентством з підготовки й проведення десятиліття освіти для сталого розвитку. Рада ЮНЕСКО на 166-й сесії в квітні 2003 року ратифікувала рішення щодо проведення «Десятиліття освіти для сталого розвитку».

Ріо-де-жанейрівська декларація містить **27 принципів сталого (стійкого) розвитку**. Деякі із цих принципів сьогодні впливають на міжнародне й внутрішньодержавне право. Як приклад можна привести:

- ✓ *принцип забезпечення рівних можливостей для різних поколінь і рівних можливостей для представників того самого покоління;*
- ✓ *принцип вживання заходів обережності;*
- ✓ *принцип, відповідно до якого платить забруднювач;*
- ✓ *принцип загальної, але диференційованої відповідальності;*
- ✓ *принцип доступу до інформації й судовим і адміністративним розглядам і участі в них;*
- ✓ *принцип оцінки екологічних наслідків і попереднього повідомлення.*

Ольборзька хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку». Основа сталого розвитку на світовому та національному рівнях була конкретизована на рівні місцевому. 27 травня 1994 року більше 200 малих та великих міст Європи підписали у м. Ольборзі (Данія) «Хартію міст Європи за сталий розвиток» (Ольборзьку хартію). Розуміння того, що існуюча пророздозатратна модель економіки нераціональна, підштовхнула міста визначити загальні принципи сталості, на основі яких, з урахуванням особливостей кожного конкретного міста, будуть розроблені місцеві стратегії досягнення сталого розвитку. Хартія зобов'язує представників великих і малих містрозробити довгострокові плани дій щодо переходу до сталого розвитку. Учасники зібрання заснували мережу організацій «Сталий розвиток міст Європи», яка заохочує до розроблення місцевих планів дій на ХХІ століття, проводить моніторинг досягнень та поширює його результати серед членів організації. На сьогодні мережа об'єднує понад 400 місцевих урядів, які представляють інтереси 300 млн людей. 30 міст України, в тому числі Київ, Ужгород, Вінниця, Одеса, Суми, Чернівці, Івано-Франківськ, Донецьк, Севастополь є учасниками мережі.

Як зазначається у «Хартії міст Європи за сталий розвиток»:

«Ми, великі та малі міста, визнаємо, що стабільність—це не тільки бачення, і не застиглий стан, а творчий локальний процес, спрямований на пошук рівноваги, що поширюється на всі сфери прийняття рішень на локальному рівні. Цей процес забезпечує міській владі безперервний зворотний зв'язок, показуючи, які види діяльності ведуть до збалансованості міського розвитку і які, навпаки, перешкоджають

*цьому. Якщо керування містом будується на основі такої інтегрованої інформації, то виникає розуміння функціонування міста як органічного цілого, і роль всіх основних видів діяльності стає очевидною. У рамках такого процесу, місто і його жителі зможуть зробити **інформований, усвідомлений вибір майбутнього. У процесі керування, заснованого на прагненні до стабільності, можливе прийняття рішень, в інтересах не тільки нинішнього, але й майбутніх поколінь**».*

Оргуська конвенція (Підписана на 4-й Європейській конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи» у м. Оргус, Данія, 1998 р.) Конвенція визначає напрямки демократизації доступу громадян до інформації, участі громадськості у процесі прийняття рішень, доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Конвенцію розроблено на виконання 10-го принципу Декларації Ріо, як проголошує необхідність участі громадськості у розв'язанні екологічних проблем та сприяння доступу до екологічної інформації, що перебуває у розпорядженні державних органів. Україна ратифікувала Оргуську конвенцію 6 липня 1999 року, визнавши її невід'ємною складовою національного законодавства. З метою його розвитку в 2002 році були внесені зміни до Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу» та Кодексу про адміністративні правопорушення України, в 2004 році Міністерством охорони навколишнього природного середовища України затверджено Положення «Про порядок надання екологічної інформації» та «Про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля».

Міжнародні документи, які стосуються вирішення екологічних питань в рамках стратегії сталого розвитку

- **Конвенція про біологічну розмаїтість** набула чинності 29 грудня 1993 року. Вона передбачає розгляд питань збереження та сталого використання біологічних ресурсів, запобігання несприятливого впливу на біологічне розмаїття.
- Питання про опустелення було розглянуте у рамках ЮНСЕД у главі 12 «**Порядку денного на ХХ століття**». Конференція призвала Генеральну Асамблею ООН сформувати Міжурядовий комітет з переговорів з метою підготовки до червня 1994 року Конвенції з боротьби з опустеленням, зокрема в Африці. Розроблена відповідно до резолюції Конвенція була прийнята у Парижі 17 червня 1994 року й відкрита для підписання 14-15 жовтня 1994 року. Конвенція набула

чинності 26 грудня 1996 року.

- **Заява про принципи ведення лісового господарства**—була прийнята в рамках ЮНСЕД, і в 1995 році в рамках Комісії ООН зі сталого розвитку були створені Міжурядова група з лісів (МГЛ) і Міжурядовий форум з лісів (МФЛ). В 2000 році з ініціативи ЕКОСОС був створений **Форум ООН з лісів** з метою заохочення *«...раціонального використання, збереження й сталого розвитку всіх типів лісів і зміцнення для цього довгострокової політичної прихильності...»* на основі Декларації Ріо-де-Жанейро, Принципів ведення лісового господарства, глави 11 *«Порядку денного на ХХ століття»*.
- **Рамкова конвенція ООН про зміни клімату.** Це документ, підписаний більш ніж 180 країнами, у тому числі й Україною, присвячений загальним принципам дій країн з проблем зміни клімату. Конвенція була прийнята на «Самміті Землі» у Ріо-де-Жанейро у 1992 р., набула чинності 21 березня 1994 року. Конвенція містить зобов'язання обмеження викидів парникових газів промисловими країнами на рівні 1990 р. до 2000 р. Сторони прийняли Кіотський протокол, що дозволяє продовжити дії з обмеження викидів після 2000 р.
- **Кіотський протокол** до Конвенції був прийнятий на третій сесії Конференції сторін у Кіото, Японія, 11 грудня 1997 року й відкритий для підписання в Центральних установах ООН у березні 1999 року. Станом на 2009 р. цей протокол був ратифікований 181 країною (на які приходиться 61 % світових викидів). Кіотський протокол став першим глобальним документом з охорони навколишнього середовища, заснованим на ринковому механізмі регулювання – торгівлі квотами на викиди парникових газів. Країни взяли на себе обмеження викидів 6 типів газів (CO₂, CH₄, гідрофторвуглеводороди, перфторвуглеводороди, N₂O, SF₆) на 5,2 % порівняно з 1990 роком з 2 січня 2008 по 31 грудня 2012 р. При цьому Євросоюз повинен скоротити викиди на 8 %, Японія та Канада – на 6 %, країни Східної Європи та Прибалтики—на 8 %, Росія та Україна – скоротити середньорічні викиди у 2008–2012 роках на рівні 1990 року. Малорозвинуті країни, а також США, Китай та Індія зобов'язання скоротити викиди парникових газів на себе не взяли.

Міжнародні акти та документи стосуються освіти для сталого розвитку

- Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, 2002 р.
- «Порядок денний на ХХІ століття», 1992 р.
- Доповідь регіональної наради міністрів ЄЕК ООН з підготовки до Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі, 2001 р.)

- Шоста програма дій у галузі навколишнього середовища Європейського союзу, 2001 – 2010 роки, 2001 р.
- «Порядок денний на XXI століття в галузі освіти з метою сталого розвитку в регіоні Балтійського моря» (Прийнята на нараді міністрів освіти країн регіону Балтійського моря, Стокгольм, Швеція, 2002 р.)
- Дакарські рамки дій «Освіта для всіх: виконання наших загальних зобов'язань» (Текст, прийнятий Всесвітнім форумом з освіти, Дакар, Сенегал, 2000 р.)
- Заява міністрів охорони навколишнього природного середовища країн ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (Київ, Україна, 2003 р.)
- Базові елементи Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (Київ, Україна, 2003 р.)
- Софійська конференція з освіти дорослих (Софія, Болгарія, 2002 р.)
- Проект Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (ЄЕК, Женева, Швейцарія, жовтень 2004 р.)

Питання для самоконтролю:

1. Опишіть основні етапи становлення стратегії сталого розвитку.
2. Визначте зміст стратегії сталого розвитку.
3. Дайте визначення основних понять сталого розвитку.
4. Назвіть основні документи світової співдружності з питань сталого розвитку.

Рекомендовані джерела:

1. Бобылев С. Н., Гирусов Э. В., Перелет Р. А. Экономика устойчивого развития. Учебное пособие. Изд-во Ступени, Москва, 2004–303 с.
2. Кузнецов О. Л., Кузнецов П. Г., Большаков Б. Е. Система природа-общество-человек. Устойчивое развитие.- Дубна, 2000.
3. Миркин Б. М., Наумова Л.Г. Устойчивое развитие. Учебное пособие. Уфа: РИЦ Баш ГУ, 2009. – 148 с.
4. «Наше общее будущее»: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР)»: Пер. с англ./Под ред. и с послесл. С. А. Евтеева и Р. А. Перелета. –М.: Прогресс, 1989.
5. Підліснюк В., Рудик І., Кириленко В., Вишенська І., Маслюківська О. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник / За ред. В.Підліснюк – К.: Видавництво СПД «Ковальчук», 2005.
6. Устойчивое экологобезопасное развитие: Курс лекций/ Под ред. А. Д. Урсула. – М.: Издательство РАГС, 2001.

Додаток

«Наше спільне майбутнє». Доповідь Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку, 1987 р.*

Глава 2.

Сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Воно містить два ключових поняття:

- поняття потреб, зокрема потреб, необхідних для існування найбідніших прошарків населення, які повинні бути предметом першорядного пріоритету;
- поняття обмежень, обумовлених станом технології та організації суспільства, що накладаються на здатність навколишнього середовища задовольняти нинішні та майбутні потреби.

Отже, завдання економічного та соціального розвитку повинні бути визначені з врахуванням його сталості у всіх країнах – в економічно розвинутих та мало розвинутих, у країнах з ринковою чи плановою економікою. Конкретні підходи до його реалізації будуть, безумовно, відрізнятися, але вони повинні мати певні загальні принципові характеристики і виходити з консенсусу відносно основної концепції сталого розвитку і входити у широку стратегію для його існування.

З розвитком пов'язане прогресивне перетворення економіки та суспільства. Розвиток, який є усталеним за матеріальними параметрами, теоретично може мати місце навіть у жорстких соціальних і політичних рамках. Але фактично ця сталість може бути забезпечена лише за умови, коли при розробці політики розвитку приділяється увага таким питанням, як зміни у доступі до ресурсів і в розподілі витрат і доходів між різними верствами населення. Навіть при вузькому розумінні фізичної сталості розвитку передбачається турбота про соціальну справедливість стосовно різних поколінь, турбота, що логічно має бути поширена на відносини справедливості до різних верств населення в межах кожного покоління.

I. Концепція сталого розвитку

Задоволення людських потреб і прагнень є основним завданням розвитку. Важливі для життя потреби великої кількості людей у малорозвинутих країнах – у їжі, одязі, даху, роботі – не задовольняються, але, крім основних потреб, у цих людей існує законне прагнення до кращої якості життя у цілому. Світ, в якому процвітають бідність і несправедливість, завжди буде підданий екологічним і іншим кризам. Сталий розвиток вимагає задоволення основних потреб усіх і надання всім можливості задовольняти свої прагнення до кращого життя.

Рівні життя, які виходять за межі основного мінімуму, є усталеними лише у тому випадку, якщо норми споживання всюди не порушують довгострокову сталість розвитку. Багато хто з нас живуть із екологічної точки зору «не за коштами» – прикладом може послужити наше споживання енергії. Характер потреб, які

* Наше спільне майбутнє. – М., 1989.- С. 50-51.

необхідно задовольняти, значною мірою залежить від соціальних і культурних факторів. З огляду на це, варто визнати, що досягнення екологічно усталеного (стійкого) розвитку вимагає пропаганди тих методів і цінностей, прийняття та задоволення яких не буде викликати несприятливих екологічних наслідків, і з якими ми всі розумно погодимося.

Для задоволення основних потреб необхідно також задіяти весь потенціал розвитку. Сталий розвиток, безумовно, потребує більш інтенсивного економічного зростання у тих місцях, де зазначені потреби не задовольняються. В інших місцях воно може відповідати сучасним темпам за умови, що зміст цього зростання віддзеркалює широкі принципи сталості й відсутність експлуатації. Але одного економічного зростання недостатньо. Високі рівні виробничої діяльності можуть співіснувати із широко розповсюдженою бідністю й можуть бути загрозою для навколишнього середовища. Тому сталий розвиток вимагає від суспільства задоволення людських потреб шляхом збільшення виробничого потенціалу й забезпечення справедливих для всіх можливостей.

СЛОВНИК

Безперервна освіта – процес набуття людиною необхідних компетенцій (знань, умінь, навичок) та якостей (установок, цінностей) відповідно до суспільних потреб протягом всього життя як можливість постійно вдосконалюватися та пристосовуватися до змін соціального середовища.

Відкрита освіта – спосіб організації навчально-виховної діяльності, що передбачає суттєву свободу вибору особистістю основних параметрів процесу її навчання (часу, місця, тривалості, форм, методів, змісту, організації, цілей, джерел, засобів, оцінки, програми навчання, викладачів, навчальних закладів тощо).

Відкрите навчання – одна із складових відкритої освіти і передбачає відмову від класно-урочної системи та оцінювання успішності на основі заданих норм, гнучку, відкрити організацію навчального простору, змінний склад навчальних груп, вільний вибір учнем видів і способів навчальної роботи. Сприяє формуванню позитивної мотивації дітей, емоційно насиченої атмосфери взаємин учителів і учнів.

Відповідальність – здатність особистості самостійно брати на себе певні зобов'язання стосовно оточення (природного – природна чи екологічна відповідальність або соціального – соціальна чи суспільна відповідальність). Відповідальність є основою дорослої поведінки людини та важливою засадою існування розвинутого громадянського суспільства. Виховання соціальної відповідальності є основним завданням освіти для сталого розвитку.

Віртуалізація соціального–підвищення впливу масмедіа на всі сфери життєдіяльності людини, що призводить до переоцінки їхнього значення, розгляду віртуальності як визначального аспекту реальності.

Випереджальне (розвивальне) навчання – вид навчання, що спрямоване на активізацію, розвиток розумових здібностей особистості, її здатності до самонавчання. Матеріал до відповідної теми при цьому надається у вигляді коротких тез, прикладів, асоціацій, схем до того, як розпочинається її вивчення. Випереджальне або розвивальне навчання розглядається як активно-діяльнісний спосіб навчання на протигагу до традиційного пояснювально-ілюстративного.

Випереджаюча освіта для сталого розвитку – концепція переходу сучасної освіти на засади сталого розвитку з врахуванням основних тенденцій соціальних змін. Ідея випереджаючої освіти вперше була

сформульована у докладі Римському клубу «Нема меж навчання», підготовленому у 1979 р. Дж.Боткіним, Е.Ельманжером та М.Маліцем. Доклад діагностував невідповідність національних систем освіти пріоритетам та майбутнім потребам суспільства, втрату освітнього потенціалу як здатності навчати людину у нових культурних та міжкультурних умовах. Освітня функція суспільства повинна мати інноваційний, прогностичний характер, тобто *випереджати* ті зміни, які відбуваються у світі. Поняття сталого розвитку є доповненням до ідеї випереджаючої освіти, оскільки воно є метою або ідеалом суспільного розвитку в умовах глобалізації та поширення ситуацій несталості та соціальних ризиків.

Гендерний підхід (від англ.- *gender*, від грец.- *genos-pid*)—сукупність уявлень, які передбачають визначення відмінностей у поведінці та сприйнятті жінок і чоловіків не за їх фізичними особливостями, а в результаті розповсюдження відповідних культурних стереотипів про суть жіночого та чоловічого, що спричиняє різні підходи до їхнього виховання та навчання.

Глобалізація (від. франц.- *global*—взятий у цілому)—процес прискорення та поглиблення економічних, політичних, соціальних, правових і культурних взаємозалежностей держав та цивілізацій з посиленням їхньої відкритості та універсальності.

Глобалізація освіти—одна з основних тенденцій розвитку сучасної освіти. Відображає формування єдиного соціального, інформаційного й освітнього простору в масштабах усієї планети, зокрема через діяльність засобів масової інформації, Інтернет-комунікацію.

Глобальна освіта — змістовні форми та технології освіти, що орієнтовані на поширення аспектів глобалізації у всіх галузях суспільного життя. Її компонентами є екологічна освіта і виховання, розвиток толерантності й полікультурності у сфері суспільствознавчої освіти, підвищення інформатизації освіти.

Глобальні проблеми (від франц.- *global* — “всезагальний” або латинського слова *globus* — “земна куля”) — життєво важливі для всього людства проблеми, гострота яких відчувається на всій земній кулі.

Глобальний інформаційний простір — мережа глобальних інформаційних зв'язків, що забезпечують ефективну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів, задоволення їхніх потреб в інформаційних продуктах та послугах.

Гомеостаз - процес саморегуляції, здатність відкритої системи зберігати рівновагу свого внутрішнього стану шляхом скоординованих

реакцій, спрямованих на підтримку динамічної рівноваги. Поняття гомеостазу іноді розглядається як синонім поняття сталості, а також як важливий принцип сталого розвитку.

Гуманізм (від лат. *–humanus – людський*) – ідейна течія, що визнає цінність людської особистості, її право на самовираження, щастя і розвиток, вважає благо людини основним критерієм будь-яких соціальних перетворень, а принципи рівності, справедливості, людськості – найбільш бажаною формою людського спілкування.

Гуманізація освіти – процес переорієнтації освітньої галузі на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях. Гуманізація педагогічного процесу передбачає побудову педагогічної системи на принципах гуманізму з метою створення найсприятливіших умов для повноцінного розвитку дитини. Здійснюється шляхом диференціації та індивідуалізації навчання й виховання на основі активізації творчого саморозвитку особистості.

Гуманність – особистісна якість, що виражає людяність, людинолюбство, повагу до кожної окремої людини, незалежно від її віку, статі, нації, кольору шкіри, соціального статусу.

Гуманістична освіта – освітні системи і концепції, які базуються на цінностях гуманізації і гуманітаризації освіти.

Гуманістична педагогіка – напрям у сучасній теорії та практиці виховання, що виник наприкінці 50-х–на початку 60-х років ХХ ст. у США як педагогічне втілення ідей гуманістичної психології. Головною метою виховання гуманістичної педагогіки є самоактуалізація особистості.

Гуманістична психологія – напрям у сучасній зарубіжній психології, предметом якого є цілісне вивчення людини в її вищих, специфічних лише для неї виявах, зокрема розвиток і самоактуалізація особистості, її цінності, любов, творчість, відповідальність, свобода тощо. До провідних представників гуманістичної психології належать А. Маслоу, Ш. Бюлер, К. Роджерс.

Гуманітаризація освіти (від лат. *humanitas – людство, людяність*) – одна з основних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі. Відображає зростання ролі і значення людських відносин, взаємного прийняття учасників навчального процесу для успішності освіти в цілому.

Гуманоцентричні цінності – ціннісні уявлення про центральне

місце людської особистості у будь-яких сферах суспільного життя, у тому числі – в освітній діяльності.

Демократизація педагогічного процесу (від грец. *Demokratia* – народовладдя) – впровадження в педагогічну систему принципів демократії, надання свободи творчості педагогу і більших можливостей вихованцям.

Диференціація освіти (від лат. *differentia* – відмінність) – процес у сучасній освіті, що забезпечує різноманітність форм навчання, які дають змогу максимально враховувати індивідуальні можливості, інтереси, нахили, ціннісні та професійні орієнтації тих, хто навчається. Базується на прийнятті психологічних відмінностей між індивідами і групами людей (за статтю, віком, соціальною належністю тощо).

«Європейський вимір в освіті» – система освітніх орієнтирів, принципів, підходів та методів для формування «ідеальних» рис сучасного «європейця» згідно Маастріхського договору ЄС (1993 р.)

Європейський освітній простір – мережа освітніх зв'язків у межах території Євросоюзу, що передбачає встановлення єдиних стандартів освіти та створення умов для активного обміну знаннями, методикою, учасниками освітнього процесу.

Екоантропоцентризм – світоглядні уявлення про єдність людини та природи, рівнозначність цінностей людського життя та збереження довкілля, розгляд проблем вирішення екологічних питань шляхом збалансованого (сталого) суспільного розвитку.

Екологічна компетентність – складова життєвої компетенції особистості, пов'язана із формуванням знань, вмінь, навичок, ціннісних орієнтацій, спрямованих на реалізацію екобезпечних та екозбалансованих моделей поведінки.

Екологічна етика – вид етики, що звернений до екологічної проблематики та до розв'язання проблем, пов'язаних із негативним впливом на природу з боку людини. Передбачає формування відповідних ціннісних настанов та пріоритетів, норм поведінки, які сприяють розвитку екологічного світогляду та екокультури. Екологічною етикою також називають прикладну дисципліну, що має виключно природоохоронні аспекти розгляду (природоохоронна етика). Засновниками екологічної етики вважаються американський еколог Олдо Леопольд (1887–1948) та німецький лікар Альберт Швейцер (1875–1965), які висунули ідею, що до будь-яких живих істот треба ставитись не як до речей, а за тими самими принципами, що й до людей. В межах екологічної етики питання формування екобезпечної поведінки

формулюються у двох напрямках: через розгляд заходів обмеження людської діяльності в силу визначення природи як основної цінності життя (природоцентриське тлумачення екологічної етики – **див. також: «природоцентризм»**), а також – через заходи регулювання системних відносин суспільство-природа та особистість-суспільство у бік екозбалансованих форм природокористування та моделювання чинників сталого розвитку суспільства (екоантропоцентриське тлумачення освіти для сталого розвитку – **див. також «екоантропоцентризм»**).

Екологічна компетентність – здатність особистості приймати рішення і діяти у життєвих ситуаціях відповідно до екологічно прийнятних та екологічно безпечних стратегій взаємовідносин у системі «особистість-суспільство-природа». Є складовою **життєвої компетентності** та стосується широкого спектру взаємодії особистості з навколишнім середовищем.

Екологічна культура – культура ощадливого та бережного ставлення до довкілля.

Екологічний світогляд – сформованість цінностей та ідеалів, орієнтованих на збереження довкілля, домінування екологічно-врівноважених моделей поведінки особистості.

Екологічно безпечна поведінка – поведінка, що не несе загрози існуванню людства та природних екосистем.

Екологічно-орієнтована позиція особистості – спроможність особистості займати конкретну життєву позицію по збереженню довкілля, людяність по відношенню до життя як такого, повага до всього живого.

Екологія культури – (термін висунутий Д. С. Ліхачовим) – концепція збереження пам'яті про духовне життя певного народу, згідно якої не тільки забруднення зовнішнього середовища, погроза екологічної кризи, але і забруднення внутрішнього світу людини, її духовної пам'яті і свідомості призводять до розпаду як особистості, так і – всієї людської культури.

Економіка знань – складова концепції «суспільства знань» (**див.: «суспільство знань»**), згідно якої у сучасних розвинутих країнах знання грають провідну роль у забезпеченні економічного зростання та процвітання її громадян. При цьому освіта розглядається як ключовий чинник економічного зростання та формування людського капіталу.

Екорозвиток (екобезпечний, екозбалансований розвиток) – екологічно прийнятний, врівноважений розвиток економічної та соціальної сфер при раціональному використанні природних ресурсів

(використовується як синонім вузького визначення поняття «сталого розвитку»).

Етика відповідальності – нормативні та морально-ціннісні уявлення про відповідальність держави, суспільства, окремої людини перед суспільством, нинішніми та майбутніми поколіннями за їхнє право на безпечне та якісне життя. Вперше була сформульована М.Вебером. У ХХ столітті отримала розповсюдження завдяки працям Г. Йонаса «Етика відповідальності» та Ю.Габермаса.

Етика толерантності – морально-етичні принципи міжкультурних відносин, що передбачають взаємоповагу та визнання безумовної цінності іншої людини (її самоцінності), її права на відмінність; пріоритетність саморозвитку, самореалізації кожної особистості відповідно від її власних переконань; орієнтацію на співробітництво, пошуки згоди й співдружності у взаємовідносинах з представниками інших культур.

Життєтворчість – у широкому сенсі – процес творення життя – як власного, внутрішнього, так і всього комплексу його зовнішніх параметрів – самореалізації, комунікації, соціально-рольової поведінки, чуттєвих форм взаємодії тощо. Життєтворчість – віддзеркалення творчої природи людини, її здатності до духовно-практичної діяльності, що включає проектування та здійснення певного життєвого сценарію, оволодіння складним мистецтвом жити.

Життєвий шлях особистості – узагальнені уявлення про мету та зміст її творчого само здійснення. Передбачає засвоєння певного стилю життя як усталених форм поведінки, спрямованих на самозбереження та самореалізацію, відкритість новому досвіду та культуротворчу спрямованість діяльності.

Життєва компетентність – ставлення особистості до життя як сутнісної потреби у самопізнанні та саморозумінні, осмисленому розв'язанні внутрішніх та міжособистісних суперечностей, відповідальному та критичному ставленні до своїх дій, налаштованості на конструктивне спілкування з іншими особистостями.

Життєвий проект – усвідомлена організація особистістю психологічного часу, розуміння напрямку свого життєвого шляху, меж та можливостей творчої самореалізації, адекватної самооцінки, високої моральної та духовної культури.

Задатки – індивідуальні природні психофізичні властивості людини, якими вона наділена з моменту народження.

Здібності – індивідуальні якості особистості, завдяки яким вона

здатна до певної творчої діяльності.

Індекс людського розвитку (див. також «якість життя») – показник, що відображає якість розвитку людини, соціальні умови її життя в окремо взятій країні. Індекс людського розвитку (ІЛР) визначається за сукупністю трьох показників: тривалості життя; рівня освіти (ступеня грамотності й можливості доступу людини до початкової, середньої та вищої освіти); реального внутрішнього валового продукту на одну особу. Ці три чинники й становлять «середній показник» по країні; за найкращих соціальних умов, створених для розвитку людини, він дорівнює одиниці, за найгірших – нулю.

Індивідуалізація (франц. *individualisation*, від лат. *individuum* – неподільне) навчання – організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, яка дає змогу створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного.

Індикатори сталого розвитку – це показники, які використовуються для оцінки якості життя людей, стану їх здоров'я, стану довкілля, оцінки впливу людської діяльності на стан довкілля і здоров'я людей. Індикатори встановлюються в залежності від пріоритетів та завдань сталого розвитку для окремо взятої території, їх поділяють на економічні, соціальні, екологічні та інституціональні.

Інноваційна компетентність (лат. *competens (competentis)* – належний, відповідний) педагога – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій у роботі з дітьми.

Інноваційна освіта – освіта, спрямована на поширення інноваційних форм діяльності у змісті навчання та виховання особистості.

Інноваційна педагогічна діяльність – заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду цілеспрямована педагогічна діяльність, зорієнтована на зміну та розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення кращих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики.

Інноваційна педагогічна технологія – цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес від визначення його мети до очікуваних результатів.

Інноваційне навчання – зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна діяльність, яка ґрунтується на оригінальних методиках розвитку різноманітних форм мислення, творчих

здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості.

Інноваційне середовище – педагогічно доцільно організований простір життєдіяльності, який сприяє розвитку інноваційного ресурсу особистості; інтегрований засіб накопичення і реалізації інноваційного потенціалу навчального закладу.

Інновація – нововведення, зміна, оновлення; новий підхід, створення якісно нового, використання відомого в інших цілях.

Інтеграція – (від лат. *integrum* – ціле; лат. *integratio* – з'єднання) – процес взаємного зближення, взаємопроникнення, об'єднання певних елементів (частин) у ціле та утворення між ними усталених взаємозв'язків; процес перетворення відносно самостійних і мало пов'язаних між собою об'єктів (індивідів, груп, класів, держав) в єдину, цілісну систему, що характеризується узгодженістю та взаємозалежністю її частин на засадах загальних цілей, інтересів, принципів. *Глобальна інтеграція* є одною з форм сучасного процесу глобалізації і визначає характер міжнародної економічної, політичної та культурної взаємодії в умовах нових форм розподілу праці під впливом науково-технічного прогресу.

Інтерактивне навчання – діалогова форма навчання, в результаті якого відбувається взаємодія учасників педагогічного процесу з метою взаємопорозуміння, розвитку особистісних якостей та спільного вирішення поставлених завдань.

Інформаційна культура – система навичок та вмінь, навчання, підготовки людини до ефективного використання інформаційно-комунікативних засобів та інформації. В інформаційному суспільстві інформаційна культура поширюється через соціальні мережі (Інтернет-комунікацію), мобільний зв'язок, телебачення та радіо. Завдяки глобалізації інформаційної культури відбувається уніфікація та універсалізація ціннісних зразків, поширюється можливість обмінюватися думками, продуктами індивідуальної творчості.

Інформаційне суспільство – сучасний етап розвитку цивілізації з домінуванням ролі знань та інформації; суспільство, яке існує завдяки комп'ютеризації та інформатизації виробничої діяльності та економічних взаємовідносин і характеризується підвищеним впливом інформаційно-комунікативних технологій на всі сфери людської діяльності та суспільство у цілому.

Компетентнісно-орієнтована освіта – освіта, орієнтована на розвиток ключових компетентностей особистості з метою її життєтворчої самореалізації та активної адаптації до суспільних змін.

Креативність (лат. *creatio (creationis)* – створення) – стійка властивість індивіда, що обумовлює здатність виявляти соціально значущу творчу активність; рівень творчої обдарованості, здатності до творчості.

Медіаосвіта – напрям освітньої діяльності, спрямований на підготовку тих, хто навчається, до життя в інформаційному суспільстві, формування в них уміння користуватися інформацією в будь-якому вигляді, здійснювати комунікацію, усвідомлювати наслідки впливу на людину засобів інформації, особливо засобів масової комунікації.

Модель школи випереджаючої освіти – модель функціонування освітнього середовища на засадах ідей та принципів випереджаючої освіти для сталого розвитку.

Навчання протягом життя – постійне чи періодичне навчання протягом всього життя людини, яке стимулює і спонукає до отримання знань, навичок і цінностей, необхідних у житті, і застосування їх у суспільстві у будь-якій ролі, ситуації і середовищі. Принцип навчання протягом життя є складовою освіти для сталого розвитку та основою безперервної освіти (див. «безперервна освіта»).

Науково-технічна революція (НТР) – якісне перетворення стану існування суспільства на основі стрімкого розвитку науки і технічного використання її досягнень, коли наука стає головним чинником розвитку виробництва.

Національна самосвідомість – усвідомлення людиною приналежності до певної нації, що включає високі патріотичні почуття, любов до Батьківщини, рідного краю, свого народу, готовність їх захищати, відстоювати самобутність власної культури.

Новаторство (лат. *novator* – оновлювач) – вищий ступінь педагогічної професійної майстерності, винахідництво нового в педагогічній практиці.

Новаторський педагогічний досвід – породжена радикально новою педагогічною ідеєю навчально-виховна, організаційно-педагогічна діяльність.

Новизна – один із основних критеріїв оцінювання педагогічних досліджень; результат творчого процесу; властивість і самостійна цінність будь-якого нововведення.

Нові інформаційні технології – сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передавання інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій.

Норми – загальнообов'язкові вимоги до людини та її діяльності з

боку суспільства чи окремих груп людей.

Органічне зростання – поняття, що є центральним для теорії «органічного зростання» як однієї з моделей вирішення глобальних проблем. Було висунуте у доповіді М.Месаровича та Е.Пестеля «Людство на раздоріжжі» (1974 р.). Поняття «органічного зростання» є зворотним поняттю «нульового зростання» (перша доповідь Римському клубу «Межі зростання» Д.Медоуза (1972 р.) Органічне зростання – це процес якісних змін світової системи (на відміну від кількісних, які описувалися Д.Медоузом). Як вважали автори цієї доповіді, існує взаємозалежність світових глобальних проблем – перенаселення, забруднення довкілля, продовольчої, ресурсної кризи тощо. Модель органічного зростання поклала основу ідеї обмеження та регулювання споживання ресурсів за рахунок промислово слабкорозвинутих країн.

Освіта – процес і результат засвоєння людиною системи знань про світ, суспільство, саму себе, способи мислення і діяльності, формування власної особистості; феномен культури, що забезпечує її трансляцію, відтворюваність і зміну.

Освіта для сталого розвитку – форма освітньої діяльності, спрямованої на впровадження ідей, принципів та цінностей сталого розвитку у навчання та виховання з метою формування культури ощадливого та відповідального відношення до природного та соціального оточення.

Освітня парадигма (грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – сукупність прийнятих науковим педагогічним співтовариством теоретичних, методологічних та інших установок на кожному етапі розвитку педагогіки, якими керуються як зразком (моделлю, стандартом) при розв'язанні педагогічних проблем.

Освітня програма – основний документ освітнього закладу будь-якого рівня, що визначає зміст основної і додаткової освіти, педагогічні технології, які використовуються, систему атестації і управління якістю освіти, а також кадрові та матеріально-технічні основи освітнього процесу.

Освітня технологія – технологія, що відображає загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Призначена для прогнозування розвитку освіти, її конкретного проектування і планування, передбачення результатів, а також визначення відповідних освітнім цілям стандартів.

Особистісний підхід у педагогіці – гуманістичний підхід педагога до вихованців, що допомагає кожному з них усвідомити себе як

особистість, виявити можливості, які стимулюють самостановлення, самоствердження, самореалізацію.

Особистість – інтегровані соціально-психологічні якості людини (світогляд, самооцінка, характер, ціннісні орієнтації, моральні ідеали, соціально-політичні погляди), що визначаються її самосвідомістю.

Партнерство – узгоджена співпраця кількох сторін і пошук рішень з визначеними спільними цілями, завданнями та обсягом роботи кожного з партнерів. В партнерстві важливо об'єднати різні інтереси та завдання в єдине рішення, прийнятне для всіх.

Педагогіка співробітництва – новаторський напрям у педагогіці, що розглядає дитину як активного суб'єкта спільної з педагогом діяльності, заснованої на реальному співробітництві, демократичних і творчих засадах. Сформувався у середині 80-х років ХХ ст. (представники: Ш.Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський, В. Шаталов). Ключовими аспектами педагогіки співробітництва є налаштованість вчителя та учнів на конструктивний та відкритий діалог, взаєморозуміння, знаходження спільних цінностей та цілей; творче осмислення навчальної чи світоглядної проблеми, винайдення причин та можливостей її подолання, заохочення учнів до самостійної діяльності, креативного та пошукового підходу до власного життя тощо.

Педагогічна інновація (нововведення) – сукупність нових професійно-педагогічних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем виховання й навчання з позицій особистісно-орієнтованої освіти; цілісна теоретична, технологічна і методична концепція оновлення педагогічної діяльності, що забезпечує її вихід на якісно новий рівень; процес освоєння нового (засобу, методики, технології, програми тощо).

Педагогічна майстерність – високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю; комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей особистості, що дають змогу педагогу ефективно організовувати навчально-пізнавальну діяльність тих, хто навчається, і здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію.

Педагогічна система – педагогічна концепція і досвід її реалізації в педагогічну практику; еталонна модель, результати дії якої апробовані на соціальному рівні і мають свою специфіку.

Педагогічне проектування – цілеспрямована діяльність, яка визначає необхідність педагогічних перетворень, прогнозує та оцінює наслідки реалізації певних педагогічних задумів.

Педагог-фасилітатор (англ. *facilitate* – *полегшувати*) – педагог, який працює в системі особистісно-орієнтованої (гуманістичної) педагогіки і в роботі з дітьми сповідує відкритість власним думкам, переживанням, заохочення, довіру як вираження внутрішньої особистісної впевненості в можливостях і здібностях вихованців, «емпатичне розуміння» (бачення поведінки вихованця, його реакцій, дій, навичок). Поняття запровадив К. Роджерс.

Полікультурна освіта – освіта, спрямована на збереження і розвиток культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності певного суспільства, на передавання їх та інноваційних новоутворень молодому поколінню.

Природоцентризм – світоглядні уявлення про безумовну цінність природи (її самоцінність). Характеризують підхід до вирішення екологічних проблем за моделлю «згорнення прогресу», обмеження людської діяльності, а не її системних перетворень.

Проблемні методи навчання – методи засвоєння нових знань, у яких кожний учасник навчального процесу бере участь у виробленні певного нового змісту (розв'язанні проблеми).

Регіоналізація (лат. *regionalis* – обласний) освіти – фундаментальна тенденція сучасності, що реалізується через формування особливого «національно-регіонального» компонента в освіті, який відображає історико-культурні, соціально-економічні реалії та потреби розвитку окремих територіальних і етнокультурних спільнот.

Рефлексія – форма теоретичної діяльності людини, спрямованої на осмислення (усвідомлення) своїх власних дій.

Ризик – результат ймовірності виникнення небезпеки і серйозності (масштабності) її наслідків. На відміну від поняття «невизначеність», поняття ризику має відносно вимірювальний характер.

Ризикологія – галузь наук, що вивчає причини, наслідки й закономірності виникнення та запобігання ризиків у тій чи іншій сфері (економіці, політиці, суспільному житті – звідси розвиваються «економічна ризикологія», «політична ризикологія», «соціальна ризикологія»).

Римський клуб – міжнародна суспільна організація, створена італійським промисловцем Ауреліо Печчеї та генеральним директором з питань науки Олександром Кінгом у 1968 р. Одним із головних завдань цієї організації є вивчення перспектив розвитку біосфери та прогнозування можливих глобальних проблем людства.

Розвивальне навчання (розвивальна освіта) – група ідей та

концепції навчання (освіти) і практики освіти, центральною в якій є особистість людини, що розвивається. Особистісний розвиток розуміють як розвиток мислення і пам'яті, розвиток адаптивних здібностей і якостей, розвиток науково-теоретичного мислення, творчих здібностей тощо

Самовиховання – комплекс зусиль людини, спрямованих на саморозвиток і самовдосконалення.

Самореалізація – розкриття та розвиток власних задатків та здібностей людини, втілення їх у предметах її діяльності, реалізація її життєвої мети.

Саморозвиток – процес активної, послідовної, прогресивної і незворотної якісної зміни психологічного статусу особистості. Можливий на певному ступені вікового розвитку, за сформованості механізмів саморегуляції.

Самосвідомість – сукупність знань та уявлень людини, що визначають її відношення до самої себе.

Свідомість – вищий рівень психічної активності людини як соціальної істоти, що виражає знання людини про навколишній світ і про себе саму.

Світогляд – загальне розуміння людиною навколишнього світу і свого місця в ньому, її відношення до навколишньої дійсності і до себе самої. Цілісне бачення й переживання людиною світу й себе у цьому світі, розуміння свого місця у ньому та призначення.

Соціалізація (лат. *socialis* – *громадський*) – процес входження індивіда до соціуму. Передбачає засвоєння ним певної системи цінностей (норм, зразків, знань, уявлень) для функціонування в суспільстві, здобуття власного соціального досвіду та активного формування особистості.

Спілкування – процес взаємодії між людьми, в якому відбувається обмін досвідом, діяльністю, інформацією, здібностями, вміннями і навичками, а також результатами праці.

Споживча культура – знання, вміння, навички, ціннісні пріоритети, що передбачають формування в людини усталених, екологічно врівноважених звичок і моделей повсякденної поведінки, обізнаність у питаннях правового та соціального забезпечення прав споживачів, економічно доцільної діяльності.

Споживач – фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо непов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Стабільність – здатність системи функціонувати, не змінюючи

власної структури та знаходячись у стані рівноваги.

Сталий (стійкий, усталений) розвиток (від англ. *sustainable development*) –

1) будь-яка форма підтримуваного (самопідтримуваного) розвитку певної галузі суспільства чи сфери життєдіяльності людини (широке визначення);

2) стабільний спрямований розвиток економічної та соціальної сфер при раціональному використанні природних ресурсів (вузьке визначення, синонім «**екозбалансований розвиток**»);

3) «розвиток, який задовольняє потреби нинішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» – визначення Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку у доповіді «Наше спільне майбутнє» (1987 р.), іншими словами, це процес змін, коли використання природних ресурсів, соціально-економічні чинники, характер науково-технічного розвитку, розвиток особистості та суспільства узгоджені між собою та укріплюють потенціал задоволення потреб та устремлінь нинішніх та майбутніх поколінь.

Сталість – здатність системи зберігати довгострокову рівновагу при наявності зовнішніх впливів. Система знаходиться у стані довгострокової рівноваги, коли всі впливи на неї компенсуються іншими.

Стале місто – місто, в якому досягнення у суспільному, економічному та фізичному розвитку залишаються усталеними. Поняття, розроблене в «Хартії міст Європи за сталий розвиток» (Ольборгська хартія, Данія, 27 травня, 1994 р., Європейська конференція зі сталого розвитку). Основною метою цієї хартії є вироблення єдиної стратегії розвитку європейських міст на засадах забезпечення безпеки та високої якості життя при збереженні природного середовища, ресурсного потенціалу та екозбалансованого розвитку економічної та суспільної сфер діяльності городян.

Стале суспільство – це суспільство, яке зберігається протягом життя багатьох поколінь і характеризується далекоглядністю, гнучкістю і мудрістю, за якої не руйнуються його фізичні чи соціальні системи життєзабезпечення.

Сталий розвиток територій – забезпечення безпечних та сприятливих умов життєдіяльності людини у процесі планування територіальної інфраструктури та містобудування, що передбачає охорону та раціональне використання природних ресурсів, обмеження негативного впливу на довкілля, соціально-перспективне та економічно доцільне планування території.

Стратегічне мислення – мислення, орієнтоване на вироблення

довгострокового плану дій. У концепції сталого розвитку стратегічне мислення виступає основою економічної, соціальної та екологічної політики. Стратегічне мислення також передбачає відповідальну поведінку людини у повсякденному житті.

Стратегія сталого розвитку – стратегія переходу до екозбалансованих форм природокористування та соціального розвитку. Сформульована у 1980 році у Всесвітній стратегії збереження природи, отримала розповсюдження після публікації доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє» (1987 р.) та була оприлюднена на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 1992 р., на якій було прийнято рішення про зміну курсу розвитку світового співтовариства у напрямку його сталого розвитку.

Суспільство знань (див. також «**економіка знань**») – концепція, згідно якої освіта є основою соціальної та економічної політики, випереджаючим чинником суспільних змін. Іноді поняття «суспільство знань» використовують як синонім поняття «інформаційне суспільство». При цьому процес розвитку суспільства знань означає спрямованість економіки на формування людського капітала, підвищення якості життя, виробництво інновацій, високих технологій та високоякісних послуг.

Толерантність – комплекс ціннісних орієнтацій, які передбачають повагу та прийняття різноманіття культур, форм самовиразу і вияву людської індивідуальності.

Школа життєтворчості – організація навчально-виховного середовища, що передбачає створення умов для активної соціальної діяльності учнів на засадах проектування механізмів її реалізації.

Якість життя (див. також «**індекс людського розвитку**» та «**індикатори сталого розвитку**») – 1) поняття, що визначає рівень соціального та фізичного забезпечення стану людини (що корелює з визначенням загального рівня життя у тій чи іншій країні); 2) рівень відповідності життєвого процесу людини у всіх його проявах рівню її претензій, в тому числі обумовлених якісними характеристиками суспільства.

Якість освіти – рівень знань і вмінь, розумового, морального і фізичного розвитку тих, хто навчається, на певному етапі відповідно до поставлених цілей; рівень забезпечення навчальної діяльності і надання освітніх послуг учасникам освітнього процесу навчально-виховним закладом.

Науково методичне видання

ВИСОЦЬКА Ольга Євгенівна

Освіта для сталого розвитку

Науково-методичний посібник

Здано на складання 04.03.11. Підписано до друку 14.03.11. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк різнографічний. Гарнітура Times. Умовн.друк.арк. 9,60.
Умовн.фарб.-відб. 9,60. Обл.-видавн. арк. 11,61. Наклад 300 прим. Зам. № 715

Віддруковано в ТОВ «Роял Принт»
49054, м. Дніпропетровськ, пр. Кірова, 97-К
тел. (056) 794-61-04(05)
Свідоцтво ДК № 3505 від 23.06.2009